

УДК 37.015.3:[378.018.8:373.011.3-051]-047.22(045)

FEATURES OF PEDAGOGICAL THINKING AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER**ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ****Voichenko V.V. / Бойченко В.В.***k.p.n., associate prof. /к.п.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-2232-9128

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,**Uman, Sadova, 28, 20308**Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,**Умань, Садова, 28, 20308*

Анотація. У роботі розглядається проблема формування педагогічного мислення майбутніх учителів у закладі вищої освіти як важливої складової професійної компетентності. Уточнено сутність педагогічного мислення майбутнього вчителя. Розкрито структуру педагогічного мислення та схарактеризовано змістове наповнення кожного з її компонентів: пізнавального, мотиваційно-ціннісного, операційного, рефлексивного.

Ключові слова: педагогічне мислення, професійна компетентність, майбутній вчитель, структура, пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, операційний, рефлексивний компоненти.

Вступ.

В умовах поступу України до європейського співтовариства поглиблюються процеси демократизації та гуманізації у системі національної освіти. Посилюється увага до пошуку більш ефективних шляхів підвищення якості підготовки фахівців, зокрема, у педагогічних закладах вищої освіти. Актуалізується значення формування професійної компетентності майбутнього вчителя як сукупності вмінь особливим способом структурувати наукові та практичні знання з метою ефективного вирішення професійних завдань.

За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури можна резюмувати, що автори, які займаються вивченням проблеми професійної компетентності, фокусують увагу на різних аспектах її розвитку: у системі методичної роботи (М. Кравцов, В. Олійник, В. Пікельна, М. Поташник, Т. Сущенко); у самоосвітній діяльності (У. Архіпова, В. Козаков, Я. Коломінський, М. Скаткін, Р. Скульський); у процесі професійної підготовки (А. Вербицький, А. Даринський, В. Кучинський, В. Максимова, М. Нечаєв, А. Нікуліна).

Основний текст.

Павлютенков Є. розглядає професійну компетентність учителя як форму виконання ним своєї діяльності, зумовленої глибокими знаннями властивостей перетворюваних предметів (людина, група, колектив), вільним володінням змісту власної праці, а також її відповідністю професійно важливим якостям учителя, його самооцінка, ставлення до праці [7, с. 65].

Професійна компетентність розглядається також як результат творчої педагогічної діяльності, що передбачає досягнення найвищого рівня

продуктивності праці – формування «ефективної особистості», тобто особистості, здатної ефективно вирішувати суспільно-політичні, професійні та особистісні завдання [4, с. 15]. За такого підходу під професійною компетентністю вчителя розуміється інтегративне особистісне утворення, що охоплює теоретичні знання, практичні вміння, значущі особистісні якості та досвід і забезпечує готовність учителя до виконання педагогічної діяльності на засадах самоорганізації. Наголошується, що професійна компетентність учителя не має вузько професійних меж, оскільки від нього вимагається постійне осмислення розмаїття соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, які пов'язані з освітою [4, с. 28–29].

Важливою складовою професійної компетентності майбутнього вчителя є педагогічне мислення, спрямоване на вирішення специфічних завдань, пошук педагогічних ідей, засобів перетворення педагогічного процесу, розширює ресурсні можливості майбутнього вчителя і допомагає орієнтуватися в умовах, що стрімко змінюються.

Особливості педагогічного мислення та способи його формування стали предметом наукових пошуків І. Ісаєва, І. Лернера, В. Сластьоніна, Н. Тализіної. У наукових джерелах набули висвітлення проблеми формування педагогічного мислення студентів з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей (Н. Воронова), визначення ієрархізованої системи знань, що складають базову основу мислення педагога і дають йому змогу компетентно вирішувати різні питання освітнього процесу (Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська).

Педагогічне мислення – це узагальнене відображення і творче перетворення об'єктивних характеристик педагогічного процесу, моделювання процесів навчання і виховання, що зумовлене специфікою педагогічних явищ, цілями і завданнями навчання та виховання, а також професійним досвідом учителя [1, с. 18]. Воно передбачає, по-перше, вміння і психологічну готовність учителя керуватися у своїй діяльності ідеями і принципами демократизації і гуманізації, по-друге, вміння практично вирішувати найважливіші проблеми перебудови школи, конкретизуючи цей процес відповідно до умов своєї праці, по-третє, здібність і прагнення до постійного творчого оновлення методів своєї діяльності на основі інтегрування педагогічних ідей сучасності, передового педагогічного та особистого досвіду [1, с. 7].

Педагогічне мислення також визначають як сукупність пізнавальних процесів, спрямованих на вирішення професійних завдань керівництва розвитком людини, які є нескінченно різноманітними й характеризуються специфікою залежно від віку, досвіду, суспільного становища людей [6, с. 64]. Тобто, педагогічне мислення становить діяльність з осмислення педагогічних явищ і є активним процесом відбиття об'єктивного світу у формі понять, суджень, умовиводів.

При цьому слід зважати на те, що педагогічне мислення вчителя безпосередньо включене в його практичну діяльність, тому, на відміну від мислення педагога-дослідника, спрямоване не на пошуки загальних закономірностей, а на адаптацію загального знання до конкретних навчальних

та виховних ситуацій. Тому педагогічне мислення вчителя називають ще практичним мисленням, вважаючи педагогічну задачу одиницею його мисленнєвої діяльності.

Незважаючи на наявність доволі значного наукового доробку з проблеми педагогічного мислення, недостатньо розробленими залишаються питання структури педагогічного мислення майбутнього вчителя.

Грунтуючись на аналізі наукових джерел, розглядаємо педагогічне мислення як інтегративну характеристику, що базується на ґрунтовних знаннях щодо особливостей педагогічної діяльності, забезпечує узагальнене й опосередковане відображення професійної реальності, адекватне висунення і вирішення професійних задач. Педагогічне мислення віддзеркалює специфіку сприйняття, уваги, уяви, пам'яті майбутнього вчителя, особливості його емоційно-вольової сфери.

Зважаючи на наведене визначення, вирізняємо в його структурі пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, операційний і рефлексивний компоненти.

Необхідність виокремлення пізнавального компонента педагогічного мислення зумовлена тим, що професіоналізм знань є підґрунтям формування професіоналізму в цілому, основою цілісної системи професійної компетентності в галузі методологічних, теоретичних, зокрема, психолого-педагогічних, методичних і технологічних знань [4, с. 16].

Належна сформованість цього компонента забезпечує пізнавальну спрямованість педагогічного мислення: наукову ерудицію, пізнавальні потреби та інтереси, інтелектуальність, нестандартність мислення, почуття нового. Загалом розрізняють емпіричні, теоретичні та квазіметричні знання. Перший тип знань формує емпіричне мислення, другий – теоретичне, третій – конструктивно-прикладне. Поділ знань і їх функцій є умовним. Адже знання – це складне багаторівневе утворення і саме по собі не визначає рівня розвитку інтелекту [8, с. 62].

Теоретичні знання зумовлюють рівень професійної компетентності вчителя, що виявляється в його здібності орієнтуватися в соціально-педагогічних ситуаціях, які постійно змінюються, швидко і правильно розв'язувати педагогічні задачі. При цьому «теоретичні знання розширюють межі індивідуального досвіду вчителя, спрямовують і організують цей досвід, допомагають осмислити його в системі соціального досвіду, відкриваючи можливості для його вдосконалення і розвитку» [5, с. 3].

Мотиваційна сфера особистості є інтегральною якістю, яка характеризується сукупністю професійно-педагогічних настановлень, ціннісних орієнтацій, інтересів, що складають основу мотивів, тобто все те, що охоплює поняття «спрямованості особистості». Отже, мотиваційний компонент педагогічного мислення майбутнього вчителя забезпечує його професійну спрямованість, складається із системи мотивів, особистісних смислів і цілей, детермінуючи професійну діяльність.

Мотивація посідає провідне місце в структурі педагогічного мислення особистості, виступає одним із понять, що використовуються для пояснення

динаміки та характеру його діяльності.

Мотиваційно-ціннісний компонент педагогічного мислення забезпечує вибірковість сприйняття інформації, що має певний сенс і цінність для майбутнього вчителя, орієнтує його на трансформацію своєї діяльності завдяки перетворенням як у самому собі, так і в об'єктивній професійній реальності. Мотивація впливає на створення адекватних ставлень, досвіду професійної діяльності, оволодіння відповідними вміннями, якостями як передумови самовдосконалення.

Мотивація тісно пов'язана із професійною свідомістю і самосвідомістю майбутнього вчителя – особливим феноменом людської психіки, що зумовлює саморегулювання особистістю своїх дій у професійній сфері на основі пізнання професійних вимог, своїх професійних можливостей і емоційно-ціннісного ставлення до себе як до суб'єкта конкретної професійної діяльності. Можна стверджувати, що професійна самосвідомість – це усвідомлення особистістю себе в професійній діяльності.

Операційна сфера педагогічного мислення як складової професійної компетентності майбутнього вчителя передбачає оволодіння гностичними, комунікативними організаторськими, конструктивними педагогічними вміннями.

Гностичні (пізнавальні) вміння базуються на розвинених сприйняттях, увазі, мисленні, уявленнях, пам'яті. Ці вміння утворюють інтелектуальну основу професійної праці майбутнього вчителя. Гностичні вміння передбачають здатність особистості ефективно виконувати операції логічного мислення (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, виділення головного та ін.) у процесі оволодіння системою психолого-педагогічних знань, розв'язання проблем і вирішення задач у процесі професійної діяльності [2, с. 129]. Сформованість цих умінь сприяє розвитку педагогічного мислення.

Комунікативні вміння допомагають учителеві спілкуватися з учнями та їхніми батьками, колегами, обмінюватися інформацією і на цій основі налагоджувати педагогічно доцільні відносини з ними. Комунікативні вміння охоплюють взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне умінь вербального спілкування та умінь педагогічної техніки. Перцептивні вміння набувають вияву на початковому етапі спілкування, забезпечуючи розуміння учнів та їхніх батьків, колег. Уміння вербального спілкування передбачають, по-перше, привернення до себе уваги (за допомогою мовлення, пауз, наочності), встановлення психологічного контакту з класом (для передачі інформації та її сприйняття учнями) та управління спілкуванням у педагогічному процесі. Уміння педагогічної техніки забезпечують ефективну взаємодію з учнями (батьками, колегами) в будь-яких ситуаціях; вони є зовнішньою формою поведінки вчителя й допомагають йому створювати власний професійний імідж, тобто становлять сукупність візуального, внутрішнього, вербального та акторського образів [2, с. 131].

Професійно-педагогічна діяльність майбутнього вчителя пов'язана із залученням учнів до різних видів діяльності, що вимагає сформованості організаторських умінь (уміння розвивати в учнів увагу, стійкий інтерес до

навчання, потребу в знаннях, формувати вміння вчитися та ін., уміння, пов'язані з опрацюванням різних джерел, одержанням і обробкою інформації, уміння організувати проблемну форму освітнього процесу, змінювати способи мислення, стимулювання пізнавальної активності та самостійності, творчого мислення учнів, уміння з формування морально-ціннісних настановлень школярів, організацією спільної творчої діяльності).

Для вчителя, який враховує перспективу розвитку особистості учня, характерне прагнення підійти до вирішення ситуації з різних позицій, він активно здійснює пошук різних способів організації міжособистісних відносин. Орієнтація на розвиток починається з того моменту, коли вчитель починає допускати можливість інших стилів мислення, пізнання, спілкування, взаємодії, які відрізняються від його власних. Орієнтація на розвиток гнучкості свого мислення і поведінки сприяє реалізації творчого потенціалу і можливостей як його самого, так і його учнів.

Конструктивні вміння виконують орієнтовні функції, вони немов би випереджають практичні дії вчителя. Їхнє призначення полягає в побудові образу кінцевого результату діяльності, складання плану дій для досягнення поставленої мети [3, с. 23].

Усвідомлення, критичний аналіз і визначення шляхів конструктивного вдосконалення своєї діяльності відбувається за допомогою педагогічної рефлексії. Якщо рефлексія – це «принцип людського мислення, який спрямовує на осмислення та усвідомлення власних форм і передумов, предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, яка розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини» [9, с. 579], то педагогічна рефлексія – передбачає доповнення всіх цих характеристик з огляду на специфіку педагогічної діяльності. Саме педагогічна рефлексія допомагає майбутньому вчителю подивитися на свою професію з позиції іншої людини, розвинути відповідне ставлення до неї, зайняти позицію поза нею, над нею для судження про неї. Педагогічна рефлексія визначає ставлення майбутнього вчителя до самого себе як до суб'єкта професійної діяльності та педагогічного мислення, забезпечує передбачення ним себе в педагогічній ситуації.

Рефлексія – одна з найважливіших умов подолання так званої егоцентричності мисленнєвої діяльності, тобто розгляд об'єкта, що вивчається, лише в одному контексті. Децентрувати власне педагогічне мислення майбутній учитель в змозі лише тоді, коли він може об'єктивно оцінити власну позицію, сприйняти і зрозуміти погляди іншої людини, подолати наявні однобічні настановлення.

Уміння оцінювати ефективність одержаного результату взаємодії у системі «вчитель – учень» має важливе значення, оскільки саме через оцінювання якості здійснення задуму вчитель отримує інформацію для подальшого проектування освітнього процесу. Саме в цьому найбільшою мірою виявляється його здатність до рефлексивної регуляції своєї діяльності [4, с. 51].

Розвиток педагогічного мислення на етапі підготовки у педагогічних закладах вищої освіти передбачає, з одного боку, оволодіння майбутніми

вчителями системи теоретичних знань і практичних умінь, а з іншого – привласнення логіки педагогічного мислення, що усуває стихійність опанування методики і техніки педагогічної діяльності та визначає логіку навчання.

Висновки.

Отже, в умовах компетентної освіти актуалізується важливість такої складової професійної компетентності майбутнього вчителя, як педагогічне мислення – інтегративної характеристики, що базується на ґрунтовних знаннях щодо особливостей педагогічної діяльності, забезпечує узагальнене й опосередковане відображення професійної реальності, адекватне висунення і вирішення професійних задач. Означена інтегративність передбачає вирішення в структурі педагогічного мислення чотирьох взаємопов'язаних компонентів: пізнавального (професіоналізм методологічних, психолого-педагогічних, методичних, технологічних знань, пізнавальна спрямованість мислення), мотиваційно-ціннісного (професійно-педагогічні настановлення, інтереси, потреби, орієнтація на вияв педагогічного мислення, його розвиток і вдосконалення як важливу цінність), операційного (володіння гностичними, комунікативними, організаторськими, конструктивними вміннями у процесі здійснення педагогічного мислення та представлення його результатів), рефлексивного (усвідомлення, критичний аналіз і визначення способів удосконалення педагогічного мислення та відповідної професійно-педагогічної діяльності).

Література:

1. Вилькеев Д. В. Применение проблемных задач как средства изучения развития личностных и профессиональных качеств. *Педагогические и психологические проблемы учебных процессов в вузе: Тезисы докл. Всесоюз. науч. конф. 27–29 ноября 1984. Казань, 1984. Ч. 2. С. 26–28.*
2. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя. Харків : Основа, 1998. 300 с.
3. Елканов С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя: кн. для учителя. М. : Просвещение, 1986. 143 с.
4. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Харків. держ. педагог. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2003. 209 с.
5. Кулюткин Ю. Н. Методы изучения профессиональной направленности учителя. Л. : Наука, 1980. 80 с.
6. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы). М. : Дело, 1994. 216 с.
7. Павлютенков Е. М. Профессиональное становление будущего учителя. *Советская педагогика*. 1990. № 11. С. 64–69.
8. Паламарчук В. Ф. Техне інтелектус. *Технологія інтелектуальної діяльності учнів*. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999. 92 с.
9. Философский энциклопедический словарь. М. : Сов. энциклопедия, 1983. 678 с.

References:

1. Vilkeev D. V. Primenenie problemnykh zadach kak sredstva izucheniya razvitiya lichnostnykh i professionalnykh kachestv. [Application of problem tasks as a means of studying the development of personal and professional qualities]. Pedagogicheskie i psichologicheskie problemy uchebnykh protsessov v vuze: Tezisy dokl. Vsesoyuz. nauch. konf. 27–29 noyabrya 1984. Kazan, 1984. CH. 2. S. 26–28. [in Russian].
2. Hrynova V. M. Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia. [Formation of the pedagogical culture of the future teacher]. Kharkiv : Osнова, 1998. 300 s. [in Ukrainian].
3. Elkanov S. B. Professionalnoe samovospitanie uchitelya: kn. dlya uchitelya. Formation of the pedagogical culture of the future teacher. [Professional self-education of a teacher: book. for the teacher]. M. : Prosveschenie, 1986. 143 s. [in Russian].
4. Karpova L. H. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti vchytelia zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of the professional competence of the teacher of the secondary school] : dys. ... kandydata ped. nauk : 13.00.04 / Kharkiv. derzh. pedahoh. un-t im. H.S. Skovorody. Kharkiv, 2003. 209 s. [in Ukrainian].
5. Kulyutkin YU. N., Metody izucheniya professionalnoy napravlenosti uchitelya. [Methods for studying the professional orientation of a teacher]. L. : Nauka, 1980. 80 s. [in Russian].
6. Mitina L. M. Uchitel kak lichnost i professional (psichologicheskie problemy). [The teacher as a person and a professional (psychological problems)]. M. : Delo, 1994. 216 s. [in Russian].
7. Pavlyutenkov E. M. Professionalnoe stanovlenie buduschego uchitelya. [Professional development of the future teacher]. Sovetskaya pedagogika. 1990. № 11. S. 64–69. [in Russian].
8. Palamarchuk V. F. Tekhne intelektus. [Technical intelligence]. Tekhnolohiia intelektualnoi diialnosti uchniv. Sumy : VVP «Mriia-1» LTD, 1999. 92 s. [in Ukrainian].
9. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar. [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. M. : Sov. entsiklopediya, 1983. 678 s. [in Russian].

Abstract. *The paper deals with the problem of the formation of pedagogical thinking of future teachers in higher education as an important component of professional competence. The essence of pedagogical thinking of future teachers is clarified. The structure of pedagogical thinking is revealed and the content of each of its components is characterized: cognitive (professionalism of methodological, psychological, pedagogical, methodological, technological knowledge, cognitive orientation of thinking), motivational and value (professional and pedagogical attitudes, interests, needs, orientation to the manifestation of pedagogical thinking, its development and improvement as an important value), operational (possession of gnostic, communicative, organizational, constructive skills in the process of pedagogical thinking and presentation of its results), reflective (awareness, critical analysis and identification of ways to improve pedagogical thinking and relevant professional and pedagogical activities).*

Key words: *pedagogical thinking, professional competence, future teacher, structure, cognitive, motivational-value, operational, reflexive components.*